

Θεσσαλονίκη, άκανθα από φυτικό διάκοσμο
πεσσού κρήνης

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

25, 2011

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

25, 2011

Επιστημονική Επιτροπή του Αρχαιολογικού Έργου στη Μακεδονία και στη Θράκη κατά το 2011

Δημήτριος Παντερμαλής
Ομ. Καθηγητής Αρχαιολογίας ΑΠΘ

Μιχάλης Τιβέριος
Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας ΑΠΘ

Στέλιος Ανδρέου
Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΑΠΘ

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Προϊσταμένη ΑΜΘ

Λίλλιαν Αχειλαρά
Προϊσταμένη ΙΣΤ' ΕΠΚΑ

Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη
Επίτιμη Προϊσταμένη ΙΖ' ΕΠΚΑ

Γενική επιμέλεια έκδοσης

Διορθώσεις κειμένων

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Κατερίνα Τζαναβάρη

ISSN 1106-5311

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ,
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
2015

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη και του συγγραφέα κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Παραγωγή

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ZITI
www.ziti.gr

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση παρουσιάζουμε έναν ακόμη τόμο της σειράς του Αρχαιολογικού Έργου στη Μακεδονία και στη Θράκη, τον 25^ο, του έτους 2011. Θα θέλαμε και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσουμε τους συμμετέχοντες επιστήμονες για τη συνεπή παράδοση των ανακοινώσεών τους και την άψογη συνεργασία μαζί τους.

Στη διοργάνωση της Επιστημονικής Συνάντησης συνέβαλαν και αυτήν τη φορά η Επιτροπή Ερευνών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το Μετρό Θεσσαλονίκης Αττικό Μετρό ΑΕ, ενώ η χρηματοδότηση της έκδοσης των πρακτικών οφείλεται σε πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματέως του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού κ. Μαρίας Βλαζάκη. Σε όλους οφείλονται θερμές ευχαριστίες.

Οι επιμελήτριες του τόμου

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Κατερίνα Τζαναβάρη

Περιεχόμενα • Contents

ΕΛΕΝΑ ΚΟΡΚΑ <i>Η διεκδίκηση του παρελθόντος της Μακεδονίας και της Θράκης</i> <hr/> <i>The claim for the past of Macedonia and Thrace</i> ELENA KORKA	1
ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ, NIELS H. ANDREASEN, ΕΒΙΤΑ ΚΑΛΟΓΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΝΙΚΟΣ ΚΑΤΣΙΚΑΡΙΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΛΟΥΚΙΝΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΟΡΟΜΗΛΑ, ΕΥΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, ΤΑΣΟΣ ΜΠΕΚΙΑΡΗΣ <i>«Σπίτια και αυλές» στον νεολιθικό οικισμό Αυγής Καστοριάς: το Κτήριο 5 και οι γειτονικοί ανοιχτοί χώροι</i> <hr/> <i>'Houses and yards' at the Neolithic settlement of Avgi, Kastoria: Building 5 and the adjacent open areas</i> GEORGIA STRATOULI, NIELS H. ANDREASEN, EVITA KALOGIROPOULOU, NIKOS KATSIKARIDIS, DIMITRIS KLOUKINAS, GEORGIA KOROMILA, EVI MARGARITIS, TASOS BEKIARIS	7
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗ, ΑΜΑΛΙΑ ΓΚΙΜΟΥΡΤΖΙΝΑ <i>Το έργο της συντήρησης της 16^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κατά το 2008-2011</i> <hr/> <i>The conservation work of the 16th Ephorate of Byzantine Antiquities between 2008-2011</i> AGGELIKI STRATI, AMALIA GIMOURTZINA	19
ΕΛΕΝΗ ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ <i>«Τα μυστικά της λίμνης». Η κτηνοτροφία και οι κυνηγετικές δραστηριότητες στον νεολιθικό λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού Καστοριάς</i> <hr/> <i>The secrets of a lake: Animal husbandry and hunting activities at the neolithic lakeside settlement of Dispilio (prefecture of Kastoria, Greece)</i> ELENI SAMARTZIDOU	27
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ <i>Από το ανασκαφικό έργο της 1^{ης} Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κατά το 2011</i> <hr/> <i>From the excavation work of the 30th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities during 2011</i> GEORGIA KARAMITROU-MENTESIDI	37

ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΜΑΡΙΑ ΒΑΛΛΑΜΩΤΗ, ΧΑΡΟΥΛΑ ΣΤΥΛΙΑΝΑΚΟΥ <i>Προϊστορικός οικισμός Κλείτου Κοζάνης: προκαταρκτικά αποτελέσματα από την αρχαιοβοτανική έρευνα στον οικισμό</i>	61
<hr/>	
<i>Prehistoric site of Kleitos near Kozani: Preliminary results from the archaeobotanical investigation of the settlement</i> SOULTANA MARIA VALAMOTI, CHAROULA STYLIANAKOU	
ΜΑΡΙΖΑ ΤΣΙΑΠΑΛΗ <i>Μεταφορά Καθολικού Ι. Μ. Κοίμησης Τορνικίου</i>	73
<hr/>	
<i>The Holy Monastery of Koimisis in Torniki</i> MARIZA TSIAPALI	
ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ <i>Αλιάκμων 2010. Η ανασκαφή στη Λάβα και στην Παλαιοκαστανιά Σερβίων</i>	81
<hr/>	
<i>Aliakmon 2010. The excavation at Lava and PaleoKastania of Serbia</i> ARETI CHONDROGIANNI-METOKI	
ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΛΤΑΠΑΝΙΔΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΖΙΜΠΟΥΛΑΣ <i>Εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης του ιερού ναού Κοίμησης Θεοτόκου στο Βελβεντό Κοζάνης</i>	93
<hr/>	
<i>Restoration and presentation of the Church of the Dormition of the Theotokos in Velventos, Kozani</i> AGATHONIKI TSILIPAKOU, VASSILIKI KALTAPANIDOU, KONSTANTINOS TZIMPOULAS	
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΛΤΑΠΑΝΙΔΟΥ, ΕΛΠΙΔΑ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ <i>Ο αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου Βέροιας. Ένας διαχρονικός χώρος στο κέντρο της σύγχρονης πόλης</i>	103
<hr/>	
<i>The archaeological site of Aghios Patapios, Veria. A timeless place in the centre of the modern city</i> ANTONIOS PETKOS, VASSILIKI KALTAPANIDOU, ELPIDA CHRISTOFORIDOU	
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ, ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ <i>Αρχαιολογικές έρευνες στο βυζαντινό συγκρότημα ναού και πανδοχείου στη θέση «Χάνι Κοκόνας» Τεμπών</i>	113
<hr/>	
<i>Archaeological research in the byzantine complex of church and inn at the location “khan of Kokkona”, Tempi</i> STAVROULA SDROLIA, PASCHALIS ANDROUDIS	
ΜΠΑΡΜΠΑΡΑ ΣΜΙΤ-ΔΟΥΝΑ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΑΖΛΗΣ <i>Ο Τάφος Α της Κατερίνης – ένα παλαιό εύρημα επανεξετάζεται</i>	123
<hr/>	
<i>Tomb A of Katerini – an old find re-examined</i> BARBARA SCHMIDT-DOUNAS, VASILIKI MICHALOPOULOU, IOANNIS NAZLIS	

ΣΕΜΕΛΗ ΠΙΝΓΙΑΤΟΓΛΟΥ, ΚΟΡΙΝΑ ΒΑΣΤΕΛΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΙΑΦΗΣ «...έν Δίῳ τῷ Πιερικῷ παρὰ χεῦμα Βαφύρα»: 2010-2011	131
<hr/>	
«...έν Δίῳ τῷ Πιερικῷ παρὰ χεῦμα Βαφύρα»: 2010-2011 SEMELI PINGIATOGLOU, KORINA VASTELI, EVANGELIA PAVLOPOULOU, DIMITRIS TSIAFIS	
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΑΚΗΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΖΑΦΡΑΝΑΣ Το Ωδεῖο των θερμῶν του Δίου. Τα υλικά κατασκευῆς και η ακουστική του	141
<hr/>	
<i>The Odeon of the Thermae of Dion. The construction materials and the acoustics</i> GEORGIOS KARADEDOS, PANAYIOTIS KARAMPATZAKIS, VASILEIOS ZAFRANAS	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΤΣΑΚΗΣ, PAUL HALSTEAD Παλιάμπελα Κολινδρού. Νέες χρονολογίες της αρχαιότερης νεολιθικής στη Μακεδονία	149
<hr/>	
<i>Paliambela Kolindros. New AMS dates of the earliest Neolithic in Macedonia (Greece)</i> YIANNIS MANIATIS, KOSTAS KOTSAKIS, PAUL HALSTEAD	
ΤΡΙΣΕΥΓΕΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΟΥ, ΝΤΟΥΣΚΑ ΟΥΡΕΜ-ΚΩΤΣΟΥ, ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΤΣΑΚΗΣ Κεραμική της αρχαιότερης νεολιθικής από τα Παλιάμπελα Κολινδρού	157
<hr/>	
<i>The Early Neolithic Pottery from the site Paliambela Kolindros</i> TRISEUGENI PAPADAKOU, DUSHKA UREM-KOTSOU, KOSTAS KOTSAKIS	
ΝΤΟΥΣΚΑ ΟΥΡΕΜ-ΚΩΤΣΟΥ, ANNA ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, TERESA SILVA, ΦΩΤΕΙΝΗ ΑΔΑΚΤΥΛΟΥ, ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ Οικισμός αρχαιότερης και μέσης νεολιθικής στα Ρεβένια Κορινού. Πρώτα αποτελέσματα της μελέτης της κεραμικής	163
<hr/>	
<i>Early and Middle Neolithic settlement at Revenia Korinou. First results of the study of pottery</i> DUSHKA UREM-KOTSOU, ANNA PAPAIOANNOU, TERESA SILVA, FOTEINI ADAKTYLOU, MATTHAIOS BESSIOS	
ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ Αρχαία αγορά Μεθώνης: κεραμική από το στρώμα καταστροφής	173
<hr/>	
<i>Ancient Agora of Methone: Pottery from the destruction layer</i> ATHENA ATHANASSIADOU	
ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ, ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ Νεκροταφεία χώρας Πύδνας	181
<hr/>	
<i>Cemeteries in the Chora of Pydna</i> MATTHAIOS BESSIOS, ATHENA ATHANASSIADOU	
ΣΟΦΙΑ ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΖΑΓΓΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΑΤΖΙΚΩΣΤΑ, ΑΝΤΩΝΙΑ ΤΣΙΑΝΑΚΑ Ανασκαφή βυζαντινού νεκροταφείου στον Πλαταμώννα Πιερίας	189
<hr/>	
<i>Excavation of a byzantine necropolis in Platamona Pierias</i> SOFIA AKRIVOPOULOU, ELENI ZAGGOU, EVGENIA BATZIKOSTA, ANTONIA TSIANAKA	

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Αρχαιολογικός χώρος Έδεσσας.

Οι χώροι 3^{ος} - 10^{ος} εσωτερικά της νότιας πύλης και αριστερά της κεντρικής οδού

203

Areas 3-10 of the Edessa Archaeological Site, adjacent to the South Gate and to the left of the main street

ANASTASIA CHRYSOSTOMOU

PENA ΒΕΡΟΠΟΥΛΙΔΟΥ, AURÉLIEN CREUZIEUX, ΤΑΤΙΑΝΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ, MARC CHEYLAN,

LLUIS GARCIA-PETIT, ARMELLE GARDEISEN

Η αξιοποίηση των ζωικών πηγών στο Αρχοντικό Γιαννιτσών: στοιχεία περιβάλλοντος και οικονομίας

213

The exploitation of animal products at Archontiko Giannitsa: environment and economy

RENA VEROPOULIDOU, AURÉLIEN CREUZIEUX, ΤΑΤΙΑΝΑ THEODOROPOULOU, MARC CHEYLAN,

LLUIS GARCIA-PETIT, ARMELLE GARDEISEN

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΤΟΥΣΚΑ ΟΥΡΕΜ-ΚΩΤΣΟΥ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ

Μαγειρική στο Αρχοντικό: τα μαγειρικά σκεύη της πρώιμης/μέσης και της ύστερης εποχής του χαλκού

223

Cooking at Archontiko: cooking vessels of Early/Middle and Late Bronze Age

GEORGE DELIPOULOS, DUSHKA UREM-KOTSOU, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΡΑΕΦΘΙΜΙΟΥ-ΠΑΡΑΝΘΙΜΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Χρυσά και επίχρυσά αργυρά ελάσματα προσώπου των αρχαϊκών χρόνων,
από το δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού Πέλλας

231

Gold and gilded silver face sheet of the archaic times, from the west cemetery of Archondiko Pella

PAVLOS CHRYSOSTOMOU

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

Συντήρηση-ανάδειξη Πέλλας. Το εργαστήριο κεραμικής (περιοχή νέας εισόδου αρχαιολογικού χώρου):
νέα ανασκαφικά στοιχεία

239

Preservation-Enhancement of the Archaeological Site at Pella. The Pottery Workshop

(Area of the new Entrance of the Archaeological Site). New Excavation Data

MARIA LILIMBAKI-AKAMATI

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΕΡΑΜΑΡΗΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΙΟΛΑΤΖΗΣ

Ανασκαφή στο Ο.Τ. 54 στη ΒΙΠΕΘ Σίνδος ιδιοκτησίας Frigo Stahl

247

Excavation in the Building Plot 54 in the Industrial Area of Sindos, Thessaloniki, property of Frigo Stahl

ANASTASIOS KERAMARIS, MICHALIS VIOLATZIS

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΛΙΑΜΠΑΣ, ΕΛΕΝΑ ΚΑΡΙΠΙΔΟΥ

Ανασκαφή στο δυτικό νεκροταφείο της «τράπεζας της Πολίχνης»

255

Excavation in the western cemetery of the tell "Trapeza Polichne"

STAVROS KOTSOS, YIANNIS KARLIAMPAS, ELENA KARIPIDOU

ΕΛΕΝΗ-ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ-ΚΟΡΑΝΤΖΗ, ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ <i>Ανασκαφική έρευνα σε οικόπεδο της οδού Γιαννιτών, δυτικό νεκροταφείο Θεσσαλονίκης</i>	261
<hr/>	
<i>Excavation research in a plot at Giannitson Street, western cemetery of Thessaloniki</i> ELENI-EVANGELIA LABROTHANASI-KORANTZI, POLYTIMI ANTONIADOU	
ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΑΛΑΜΑ, ΜΑΡΙΑ ΜΙΖΑ, ΜΑΡΙΑ ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ <i>Ο ιππόδρομος των ανακτόρων του Γαλερίου.</i> <i>Νέα στοιχεία από τη μελέτη των αρχιτεκτονικών λειψάνων</i>	265
<hr/>	
<i>The hippodrome of the Galerius Palace.</i> <i>New evidence from the study of the architectural remains</i> FANI ATHANASIOU, VENETIA MALAMA, MARIA MIZA, MARIA SARANTIDOU	
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ, ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ <i>Κρήνη της ύστερης αρχαιότητας στη Θεσσαλονίκη</i>	277
<hr/>	
<i>Fountain of the late antiquity in Thessaloniki</i> GEORGIOS VELENIS, POLYXENI ADAM-VELENI	
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΓΝΑΤΙΑΔΟΥ <i>ΔΕΘ - Πύλη Σιντριβανίου, 1972: η ανασκαφή και οι μαγικοί λίθοι</i>	297
<hr/>	
<i>International Trade Fair – Sintrivani Gate 1972. The excavation and the magical gems</i> DESPINA IGNATIADOU	
ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ <i>ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης 2011. Το αρχαιολογικό έργο της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ</i>	309
<hr/>	
<i>Thessaloniki Metro. 2011 archaeological research</i> LILLIAN ACHEILARA	
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΣΤΕΛΛΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, ΚΡΙΝΙΩ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΤΖΕΒΡΕΝΗ <i>Πολεοδομικές και χωροταξικές παρατηρήσεις για τη Θεσσαλονίκη από τους παλαιοχριστιανικούς έως τους νεότερους χρόνους στο πλαίσιο κατασκευής του Μετρό</i>	317
<hr/>	
<i>Urban and Spatial Observations about Thessaloniki from Early Christian to Modern Times based on Metro Salvage Excavations</i> DESPINA MAKROPOULOU, KRINIO KONSTANTINIDOU, STAVROULA TZEVENI, STELLA VASILEIADOU	
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ <i>Το έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κατά το έτος 2011</i>	327
<hr/>	
<i>The work of the Ephorate of Byzantine Antiquities during 2011</i> DESPINA MAKROPOULOU	

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΙΔΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΑΛΛΑΒΕΡΑΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ
Σωστική ανασκαφή σε οικόπεδο στην οδό Καλαποθάκη 5 339

Rescue excavation in a plot at Kalapothaki 5 Street
 ALEXANDROS CHATZIOANNIDIS, ANDREAS DALAVERAS, ANDREAS PETRATOS
- ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΠΑΡΧΑΡΙΔΟΥ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ
Ακρόπολη Θεσσαλονίκης. Νεότερα στοιχεία από την ανασκαφική έρευνα της 9^{ης} ΕΒΑ κατά το έτος 2011 353

The Acropolis of Thessaloniki: New data from the excavations of the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities during the year 2011
 MAGDALENE PARCHARIDOU-ANAGNOSTOU
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΡΑΠΤΗΣ
Επεμβάσεις για τη βελτίωση της προσβασιμότητας των βυζαντινών μνημείων της Θεσσαλονίκης από εμποδιζόμενα στην κίνηση ή την αντίληψή τους άτομα: η αρχαιολογική θεώρηση του προγράμματος ΠΡΟΣΠΕΛΑΣΙΣ 367

Interventions enhancing the accessibility to the Byzantine monuments of Thessaloniki for people with physical or sensory disabilities: the archaeological perspection of the "PROSPELASIS" project
 KONSTANTINOS T. RAPTIS
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ
Το οθωμανικό λουτρό Ραζα Χαμαμι (Λουτρά «Φοίνιξ») της Θεσσαλονίκης. Νέα στοιχεία μετά τις εργασίες αποκατάστασης στον χώρο των αποδυτηρίων 377

The Ottoman Bath Paşa Hamamı ("Phoenix" Bath) of Thessaloniki
 PASCHALIS ANDROUDIS
- ΕΥΘΥΜΙΑ ΤΣΙΟΛΑΚΗ, ΣΤΑΜΑΤΙΝΑ ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΑΒΕΛΙΔΗΣ, ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ
Λίθινα τριπτά τεχνουργήματα από την Τούμπα Θεσσαλονίκης: πρώτη προσέγγιση στην παραγωγή και χρήση 387

Ground stone artefacts from Toumba, Thessaloniki: Preliminary remarks on their production and use
 EFTHYMIA TSIOLAKI, STAMATIA KARAGEORGIΟΥ, MICHALIS VAVELIDIS, STELIOS ANDREOU
- ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ, ΤΑΝΙΑ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ
Τούμπα Θεσσαλονίκης. Οδός Καλαβρύτων 15-17. Οικοδομική δραστηριότητα στο ανατολικό πρηνές του Λοφίσκου 395

Toumba, Thessaloniki. Kalabryton 15-17 Street. Building activity in the eastern slope of the Hill
 VICTORIA ALLAMANI, TANIA PROTOPSALTI

ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ, ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ <i>Αρχαιολογικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2011: μελετώντας ανασκαφικά δεδομένα και κεραμικά ευρήματα</i>	403
<hr/>	
<i>The archaeological research at Karabournaki in 2011: studying the excavation data and the pottery findings</i> ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ, ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ	
ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΕΥΘΥΜΟΓΛΟΥ <i>Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής 2011: ταφές αρχαϊκών χρόνων</i>	411
<hr/>	
<i>Archaic burials in Nea Kallikratia, Chalkidiki</i> ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΒΙΛΟΥΚΑ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΕΥΘΥΜΟΓΛΟΥ	
ΚΕΝ Α. WARDLE <i>Assiros and Aegean Chronology: an update</i>	417
<hr/>	
<i>Η Άσσηρος και η αιγαιακή χρονολόγηση: σύγχρονα δεδομένα</i> ΚΕΝ Α. WARDLE	
ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΤΑΓΚΟΣ, ΑΝΝΑΡΕΤΑ ΤΟΥΛΟΥΜΤΖΙΔΟΥ <i>Πρώτες παρατηρήσεις από την ανασκαφική έρευνα στην «Τράπεζα» της Θέρμης (Σέδες) Θεσσαλονίκης</i>	423
<hr/>	
<i>First notes from the excavations on the "Trapeza" of Thermi (Sedes) in Thessaloniki</i> ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΤΑΓΚΟΣ, ΑΝΝΑΡΕΤΑ ΤΟΥΛΟΥΜΤΖΙΔΟΥ	
ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ, JANUSZ CZEBRESZUK <i>Αρχαιολογικό πρόγραμμα κοιλάδας του Ανθεμούντα: περίοδοι 2010-2011</i>	435
<hr/>	
<i>Anthemous Valley Archaeological Project: 2010-2011 seasons</i> ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ, JANUSZ CZEBRESZUK	
ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ, ΙΣΜΙΝΗ ΝΙΝΟΥ <i>Ο τύμβος της Απολλωνίας αποκαλύπτει τα μυστικά του...</i>	443
<hr/>	
<i>The tumulus of Apollonia reveals its secrets...</i> ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ, ΙΣΜΙΝΗ ΝΙΝΟΥ	
ΓΡΗΓΟΡΗΣ Ν. ΤΣΟΚΑΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΟΥΡΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΓΕΜΕΖΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ ΜΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ <i>Γεωφυσική διασκόπηση στην τούμπα Απολλωνίας</i>	451
<hr/>	
<i>Geophysical Prospecting in the Mound of Apollonia</i> ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΤΣΟΚΑΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΟΥΡΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΓΕΜΕΖΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ ΜΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ	

- ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ, ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΑΡΟΥΦΑ
Σωστική ανασκαφή οικοπέδου Χ. Κοχλιαρίδη στην Αμφίπολη Σερρών 457

Rescue excavation in Ch. Kochliaridis plot in Amphipolis, Serres
 KATERINA PERISTERI, STYLIANI GAROUFA
- ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ, ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΑΡΟΥΦΑ
ΚΗ' ΕΠΚΑ. Ανασκαφή ελληνιστικής και ρωμαϊκής νεκρόπολης αρχαίας Αμφίπολης στο πλαίσιο του οδικού άξονα Αμφίπολης-Σερρών 465

28th EPCA. Excavation in the Hellenistic and Roman necropolis of ancient Amphipolis in the context of the construction of the roadway Amphipolis-Serres
 KATERINA PERISTERI, EIRINI PAPADOPOULOU, STYLIANI GAROUFA
- PASCAL DARCQUE, ΧΑΪΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, ΖΩΗ ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ
Η αρχή της κατοίκησης στον προϊστορικό οικισμό Φιλίππων-Ντικιλί Τας: στοιχεία για την αρχαιότερη νεολιθική 475

The beginnings of habitation in the prehistoric settlement of Philippi-Dikili Tash: evidence on the Early Neolithic
 PASCAL DARCQUE, HAIDO KOUKOULI-CHRYSANTHAKI, DIMITRA MALAMIDOU, ZOI TSITRSONI
- ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΟΥΡΤΕΣΗ-ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ
Λίθινα τέχνηρα και χωροργάνωση κατά τη νεότερη νεολιθική στη βόρεια Ελλάδα: το παράδειγμα του Ντικιλί Τας 483

Lithics and spatial analysis during the recent Neolithic in Northern Greece: The example of Dikili Tash
 GEORGIA KOURTESSI-PHILIPPAKIS
- ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ, ΑΡΧΟΝΤΙΑ ΜΑΥΡΙΔΟΥ
Θέατρο Φιλίππων. Οι τελευταίες επεμβάσεις 491

Philippi Theater. The latest interventions
 ZISSIS BONIAS, ARCHONDIA MAVRIDOU
- ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ, ΣΟΦΙΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΜΠΕΗ-ΛΙΟΛΙΟΥ
Ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Αγίου Αντωνίου Ποτού 515

Archaeological research in the prehistoric settlement in Saint Antonios in Potos
 STRATIS PAPADOPOULOS, NERANTZIS NERANTZIS, SOFIA TSOUTSOUBEI-LIOLIΟΥ

<p>ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ, ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ <i>Μελέτη αποκατάστασης και ανάδειξης του αρχαίου θεάτρου της Θάσου. Το προσκήνιο και οι αναλημματικοί τοίχοι</i></p> <hr/> <p><i>Project for the restoration and enhancement of the ancient theatre of Thassos. The proscenium and the retaining walls of the parodoi</i> ZISSIS BONIAS, NIKOS CHATZIDAKIS</p>	523
<p>ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ <i>Αρχαιολογικές Έρευνες στον Λόφο Αμπέλια (πρώην Μπαγλάρ) Χρύσας Π.Ε. Ξάνθης</i></p> <hr/> <p><i>Archaeological Research on the Ambelia Hill (previously Baglar) in Chrysa, Xanthi</i> ΚΙΡΙΑΚΙ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ</p>	535
<p>ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ, ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ <i>Μέλισσα Ξάνθης: παλαιά και νέα αρχαιολογικά δεδομένα</i></p> <hr/> <p><i>Melissa, Xanthi: Old and new archaeological data</i> CONSTANTINA KALLINTZI, STRATIS PAPADOPOULOS</p>	543
<p>ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ <i>Η Μονή του Χριστού παρά τα Θέρμα της Σαμοθράκης</i></p> <hr/> <p><i>The small monastery and the church (catholicon) of Christ next to Thérma, Samothrace</i> EVANGELOS PAPATHANASIOU</p>	551
<p>ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ, ΕΙΡΗΝΗ ΓΑΒΡΙΛΑΚΗ, ΝΙΚΟΣ ΛΙΑΡΟΣ <i>Η νεολιθική κεραμική μέσα από τη σύγχρονη εμπειρία: μια απόπειρα πολυδιάστατης προσέγγισης με εκπαιδευτικό και πειραματικό χαρακτήρα</i></p> <hr/> <p><i>Neolithic pottery through modern experience: Attempting a multi-dimensional approach of an educational and experimental character</i> EURYDICE KEFALIDOU, EIRINI GAVRILAKI, NIKOS LIAROS</p>	577
<p>ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, ΜΑΡΙΑ ΑΚΑΜΑΤΗ, ΛΙΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, SOPHIE DESCAMPS-LEQUIME <i>«Στο βασίλειο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η αρχαία Μακεδονία». Η έκθεση στο Λούβρο</i></p> <hr/> <p><i>“In the kingdom of Alexander the Great. Ancient Macedonia”. The exhibition in the Louvre (2011-2012)</i> POLYXENI ADAM-VELENI, MARIA AKAMATI, LILIAN ACHEILARA, SOPHIE DESCAMPS-LEQUIME</p>	587

Χάρτης των περιοχών της Μακεδονίας και της Θράκης που αναφέρονται στο ΑΕΜΘ 25, 2011.

Η νεολιθική κεραμική μέσα από τη σύγχρονη εμπειρία: μια απόπειρα πολυδιάστατης προσέγγισης με εκπαιδευτικό και πειραματικό χαρακτήρα

Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Ειρήνη Γαβριλάκη, Νίκος Λιάρος

I. Στόχοι - σχεδιασμός του σεμιναρίου¹

Η συνεισφορά του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης (ΑΜΘ) στην εκπαίδευση και τη μουσειακή αγωγή είναι γνωστή². Τα τελευταία 35 χρόνια, το Μουσείο διοργανώνει πλήθος εκπαιδευτικών προγραμμάτων, θεματικές εκθέσεις και περιηγήσεις με σαφή εκπαιδευτικό χαρακτήρα, καθώς και πρωτοπόρες ερμηνευτικές δράσεις για το σχολικό και ενήλικο κοινό.

Τον Οκτώβριο 2010, το Μουσείο Θεσσαλονίκης διοργάνωσε επταήμερο Σεμινάριο με θέμα τη νεολιθική κεραμική³ και στόχο να διερευνηθούν πειραματικά οι απαρχές της αγγειοπλαστικής τέχνης και να αναζητηθεί η εξέλιξη μίας τεχνικής και εικαστικής γλώσσας που οι αγγειοπλάστες χρησιμοποιούν διαχρονικά, αξιοποιώντας συνολικά τις εμπειρίες τους, τις πηγές της έμπνευσής τους, τις ανάγκες του κοινού, αλλά και τις επιρροές που δέχονται από ποικίλα πολιτισμικά περιβάλλοντα. Πρόκειται για μία γλώσσα που μεταδίδεται

από γενιά σε γενιά, στοιχεία της οποίας επιχειρήσαμε να ανιχνεύσουμε βιωματικά κατά τη διάρκεια του Σεμιναρίου.

Θεωρώντας ότι ο διάλογος μεταξύ παρελθόντος και παρόντος διευκολύνει την κατανόηση και ερμηνεία των αρχαιολογικών καταλοίπων, το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης συνεργάστηκε με το Ίδρυμα Οικ. Γ. Ψαρόπουλου - Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής στην Αθήνα και το Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης στη Θεσσαλονίκη, δύο δραστήριους φορείς που αντιμετωπίζουν τη διαχείριση του Λαϊκού Πολιτισμού με δυναμική διάθεση⁴. Παράλληλα, το Σεμινάριο στήριξε ενεργά ο Τομέας Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι εκπαιδευόμενοι, 27 άτομα συνολικά, ήταν προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές Αρχαιολογίας, Μουσειολογίας και Συντήρησης Αρχαιοτήτων⁵.

Οι εκπαιδευόμενοι αποτελούσαν ομάδα με ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις, καθώς είχαν ορισμένες γνώσεις σχετικά με το θέμα, ενώ πολλοί είχαν προχωρήσει στην περαιτέρω μελέτη της νεολιθικής κεραμικής, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, στο πλαίσιο

1. Ευχαριστούμε θερμά όλους όσοι υποστήριξαν και ενίσχυσαν με κάθε τρόπο το Εργαστήριο: τη Δρα Π. Αδάμ-Βελένη, Διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης και το Σύνδεσμο Φίλων του, τη Φ. Οικονομίδου, Διευθύντρια του Λαογραφικού και Εθνογραφικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης, τους Κ. Κωτσάκη και Σ. Βαλαμώτη, καθηγητές Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου, τις Ε. Στεφανή, Μ. Παππά και Δ. Μαλαμίδου, αρχαιολόγους του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, την κεραμίστρια Κ. Δεσποτέρη, την Ε. Μαυροβίτου, εργοδηγό στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, καθώς και το φυλακτικό και τεχνικό προσωπικό του Μουσείου, και ιδιαίτερος τον αρχιτεχνίτη Σ. Καραμπίκα. Επίσης, όλες και όλους τους εκπαιδευόμενους για την άριστη συνεργασία.

2. Αδάμ-Βελένη, Γεωργάκη και Ξανθοπούλου 2010. Ξανθοπούλου και Μέλλιου 2011.

3. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι αυτό το πρώτο Σεμινάριο έχει ήδη δημιουργήσει παράδοση: μέχρι την ώρα που τυπώνεται αυτό το αυτό κείμενο (2016) έχουν διοργανωθεί ήδη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης δύο ακόμη, πολύ επιτυχημένα, Πειραματικά Εργαστήρια Κεραμικής, με θέμα την κεραμική των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων αντίστοιχα, με τη συνεργασία και συμβολή πολλών μελών του Συλλόγου Κεραμιστών Αγγειοπλαστών Βορείου Ελλάδος (βλ. σχετικά: Κεφαλίδου, υπό έκδοση).

4. Η πειραματική αρχαιολογία αποτελεί έναν διαρκώς εξελισσόμενο τομέα που συνδυάζει την αρχαιολογική και μουσειολογική έρευνα με την εκπαιδευτική διαδικασία. Για την εκπαιδευτική διάσταση της πειραματικής αρχαιολογίας: Stone και Planel 1999. Mathieu 2002.

5. Από τους υπογράφοντες, η Ευ. Κεφαλίδου, Προϊσταμένη του Τμήματος Κεραμικής, Τοιχογραφιών και Ψηφιδωτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, είχε τη γενική ευθύνη για την οργάνωση και τον συντονισμό του Σεμιναρίου, καθώς και τη γενική επιμέλεια των εκδηλώσεων. Η Ει. Γαβριλάκη, ως Γραμματέας του Ιδρύματος Οικ. Ψαρόπουλου και Διευθύνουσα του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, είχε την πρωτοβουλία της συνδιοργάνωσης του Σεμιναρίου με το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και το Λαογραφικό και Εθνογραφικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης, καθώς και το συντονισμό του (με την υποστήριξη της κ. Ευ. Κεφαλίδου), ενώ συνυπογράφει (με τον κ. Λιάρο) την ομιλία για τις παραδοσιακές τεχνικές, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Λαογραφικό και Εθνογραφικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης, στο πλαίσιο του σεμιναρίου. Ο Ν. Λιάρος ανέλαβε τη διεξαγωγή του Πειραματικού Εργαστηρίου.

Εικ. 1. Σεμινάριο νεολιθικής κεραμικής στα εργαστήρια του ΑΜΘ.

είτε συμμετοχής τους σε ανασκαφές προϊστορικών θέσεων, είτε συντήρησης προϊστορικής κεραμικής⁶. Δεν επρόκειτο, δηλαδή, για ένα ετερογενές κοινό ενήλικων, όπως εκείνα στα οποία συνήθως απευθύνονται οι εκπαιδευτικές δράσεις Μουσείων και άλλων άτυπων φορέων εκπαίδευσης⁷ ούτε, όμως, και για μία απολύτως ομοιογενή ομάδα, δεδομένου του διαφορετικού αντικείμενου και επιπέδου σπουδών των μελών της και των προσδοκιών τους από τη συμμετοχή τους στο Σεμινάριο. Προσπαθήσαμε επομένως να διαμορφώσουμε ένα περιβάλλον που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις γνώσεις των εκπαιδευομένων και να συνδέσουμε την εμπειρία του Εργαστηρίου με μνήμες και παλαιότερους προβληματισμούς τους, μια διαδικασία που, με σωστό χειρισμό, οδηγεί στην απόκτηση νέων γνώσεων και εμπειριών⁸.

Παράλληλα, θελήσαμε να ενθαρρύνουμε τον πειραματισμό και την ανακάλυψη, προσφέροντας στους συμμετέχοντες μια ευχάριστη εμπειρία και υποστηρίζοντας την αντιμετώπιση της μάθησης ως κοινωνικού γεγονότος⁹. Για το σκοπό αυτό, βασιστήκαμε στο διαδραστικό μοντέλο εκπαίδευσης που υιοθετείται όλο και συχνότερα από τα σύγχρονα Μουσεία, καθώς επίσης και στη βιωματική μάθηση¹⁰. Η διαδραστικότητα που μάλλον καταχρηστικά συνδέεται όλο και περισσότερο με τις

εφαρμογές της πολιτισμικής πληροφορικής (interactive media)¹¹, δίνει περιθώρια για αυτοσχεδιασμό και για άμεση επαφή με τα αρχαιολογικά αντικείμενα. Αποδέχεται επίσης πολλούς και διαφορετικούς τύπους εμπλοκής των συμμετεχόντων σε φυσικό, διανοητικό και κοινωνικό επίπεδο, καθώς και μεγάλη ποικιλία αποκρίσεων και ανταποκρίσεων στα ερεθίσματα που προσφέρει¹².

Το Σεμινάριο υποστηρίχθηκε από:

- α. Εισήγηση του καθηγητή Κ. Κωτσάκη, ο οποίος έκανε μια εισαγωγή στη νεολιθική κεραμική, συζήτησε το χρονολογικό και γεωγραφικό της πλαίσιο και σχολίασε το «νεολιθικό χάρτη» του βορειοελλαδικού και του ευρύτερου βαλκανικού χώρου, ενώ παρουσίασε μία σειρά θεωρητικών προσεγγίσεων του θέματος,
- β. Παρουσίαση της νεολιθικής κεραμικής που εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης από τη συνάδελφο Λ. Στεφανή,
- γ. Συζήτηση για τις τεχνικές κατασκευής και διακόσμησης των νεολιθικών αγγείων βάσει επιλεγμένων νεολιθικών αγγείων και οστράκων, την οποία συντόνισε ο καθηγητής Κ. Κωτσάκης και οι ειδικές στην προϊστορική κεραμική συνάδελφοι Μ. Παππά, Δ. Μαλαμίδου, Λ. Στεφανή και Α. Δημουλά (Εικ. 1),
- δ. Κατασκευή αγγείων από τους αγγειοπλάστες Ά. Βακάλο, Γ. Σταγκίδη και Σ. και Β. Βαρδαξή στο Λαογραφικό και Εθνογραφικό Μουσείο Μακεδονίας και Θράκης,
- ε. Ομιλία των Ει. Γαβριλάκη και Ν. Λιάρου με θέμα τις παραδοσιακές τεχνικές και,
- στ. Νεολιθική μαγειρική σε υπαίθρια φωτιά, με ευθύνη της επίκουρης καθηγήτριας Σ. Βαλαμώτη.

II. Το βιωματικό - πειραματικό εργαστήριο: οργάνωση, σκοποί, αποτελέσματα

Το εργαστήριο βιωματικής προσέγγισης της κεραμικής ήταν το δεύτερο που οργανώθηκε από το ΚΜΝΚ στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών του δραστηριοτήτων¹³.

11. Ρούσσου 2008, 252-253.

12. Sims 1997. Καλεσοπούλου 2011, 96 κε.

13. Το πρώτο ήταν τον Μάιο του 2008 σε συνεργασία με το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και το Ελληνικό Κέντρο Αργιλομάζης. Ακολούθησαν το αναφερόμενο εδώ, καθώς και δύο επόμενα, το Μάιο του 2011 στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (σε συνεργασία με τον καθηγητή αρχαιολογίας κ. Α. Βλαχόπουλο και την ΙΒ' ΕΠΚΑ), και το Δεκέμβριο του 2014 για τη βυζαντινή κεραμική στο τμήμα Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας (σε συνεργασία με τον καθηγητή Πλ. Πετρίδη). Όλα οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν από τον υπογράφοντα, ωστόσο η αρχική ιδέα της εμπειρικής εμπλοκής ανήκει στην καθηγήτρια Κ. D. Vitelli, που επί σειρά ετών διδάξε νεολιθική κεραμική στην Ελλάδα και στις Ηνωμένες Πολιτείες με αυτόν τον τρόπο (Vitelli 1984. Vitelli 1994. Vitelli 2006). Και από αυτή τη θέση θα ήθελα να της εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες που υπήρξε δασκάλα

6. Χρ. Άαμοντ, Μ.-Αικ. Αγραφιώτου, Θ. Ακριβοπούλου, Μ. Γεωργοπούλου, Σ. Ζαρκάδα, Δ. Καδή, Α. Κατσαβέλη, Γ. Κέδρου, Α. Κνημίδου, Γ. Κογκολίδης, Ο. Κουταλιανού, Α. Κουτσοδάκη, Ν. Λιόντου, Μ. Λυμπεράκη, Κ. Μαρτίνη, Π. Μπιδάλη, Κ. Μπορμπουδάκη, Α. Μπρόζου, Δ. Νικολαΐδης, Α.-Β. Ξυλάκη, Χρ. Παπαοικονόμου, Χρ. Σαρούκου, Σ. Σιώπη, Στ. Συρράφου, Ευ. Τσάφου, Γ. Τσίπης, Μ. Χριστάκου.

7. Βλ. γενικά: Αλμαλιώτη 2007.

8. Πρβλ. Νικονάνου 2010, 83 κε.

9. Βλ. Wolins 1997, όπου γίνεται αναφορά στις σχετικές θεωρίες μάθησης του Vygotsky.

10. Βιωματική είναι η μάθηση που αξιοποιεί κατάλληλα την εμπειρία, ή αλλιώς η μάθηση μέσα από την πράξη: Φίλλιπς 2004, 4-10.

Εικ. 2. Εξόρυξη πηλού από την περιοχή του Δερβενίου.

Το πειραματικό/βιωματικό τμήμα ξεκίνησε τη δεύτερη μέρα του σεμιναρίου με την εξόρυξη πηλού από την περιοχή του Δερβενίου (Εικ. 2). Η περιοχή επιλέχτηκε καθόσον ήταν η κοντινότερη στην πόλη όπου εντοπίστηκαν εύκολα προσβάσιμες αργιλικές αποθέσεις. Η άργιλος είναι ένα ιδιαίτερα σκληρό χώμα που απαντά στα βαθύτερα φυσικά στρώματα και οι εκπαιδευόμενοι συνειδητοποίησαν ότι η εξόρυξή της δεν είναι εύκολη διαδικασία. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στις διαφορετικές ιδιότητες της άργιλου, ανάλογα με το στρώμα από το οποίο προερχόταν. Το ένα στρώμα άργιλου από το άλλο, ακόμα και αν είναι ακριβώς δίπλα, μπορεί να αλλάζουν δραστικά και αυτές οι αλλαγές να επιδρούν καιρία στην κατασκευή κεραμικών. Για παράδειγμα, η αύξηση, έστω και σε πολύ μικρό ποσοστό, των αντιπλαστικών εγκλεισμάτων του κοιτάσματος με τη μορφή της άμμου μπορεί να κάνει μια άργιλο εντελώς ακατάλληλη, στο ίδιο όμως κοιτάσμα, λίγα μέτρα πιο πέρα, μπορεί να υπάρχει άργιλος εξαιρετικής ποιότητας. Οι εκπαιδευόμενοι ασκήθηκαν στον εντοπισμό κατάλληλης άργιλου με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως η στιλπνότητα, η καθαρότητα και η σκληρότητα του κοιτάσματος και κυρίως η πλαστικότητα που αποκτά με την προσθήκη νερού.

Όσο σημαντική είναι η πλαστικότητα της άργιλου, άλλο τόσο σημαντική είναι και η παρουσία στη μάζα του πηλού αντιπλαστικών υλών, που βοηθούν στο να αποφευχθούν τα ραγίσματα. Οι αντιπλαστικές ύλες ήταν σερμπεντινίτες, εύθρυπτα ηφαιστειακά πετρώματα, τα οποία εντοπίστηκαν λίγα μόλις χιλιόμετρα πιο

μου και αστείρευτη πηγή έμπνευσης. Το παρόν κείμενο αποτελεί μια συνοπτική παρουσίαση του βιωματικού/πειραματικού Εργαστηρίου της Θεσσαλονίκης και βρίσκεται υπό διαμόρφωση μια συνθετική παρουσίαση όλων των παραπάνω Σεμιναρίων, στην οποία θα συζητηθούν τα εξαιρετικά ενδιαφέροντα ερευνητικά και εκπαιδευτικά συμπεράσματα που προέκυψαν.

Εικ. 3. Η προετοιμασία του πηλού.

Εικ. 4. Η στίλβωση των αγγείων.

πέρα από τις αποθέσεις της άργιλου¹⁴. Αφού συγκεντρώθηκε ο πηλός οι συμμετέχοντες ασχολήθηκαν με την προετοιμασία του πηλού και των αντιπλαστικών υλών (κοπάνισμα, κοσκίνισμα, Εικ. 3), την ανάμιξη των τριμμένων υλικών με νερό και το ζύμωμά τους.

Την επόμενη μέρα, και αφού ο πηλός είχε σιτέψει για σχεδόν 24 ώρες, αυξάνοντας έτσι την πλαστικότητά του¹⁵, οι συμμετέχοντες πήραν μια μάζα πηλού και προσπάθησαν να τη διαμορφώσουν σε μια σφαιρική απλή φιάλη, χρησιμοποιώντας μόνο τα δάχτυλά τους, μια τεχνική που οι κεραμίστες ονομάζουν μέθοδο του

14. Για την περισυλλογή πηλού από την ύπαιθρο: Rhodes 1973, 64-67. Για τη σημασία των εγκλεισμάτων και τον τρόπο πρόσθεσής τους: Rye 1981, 31-39.

15. Searle-Grimshaw 1960, 478-479. Rhodes 1973, 70-71.

Εικ. 5. Η διακόσμηση των αγγείων.

Εικ. 6. Η κατασκευή του κεραμικού κλιβάνου. Α' φάση.

Εικ. 7. Ο κεραμικός κλιβανός μετά την ολοκλήρωσή του.

Εικ. 8. Αγγεία στον κλιβανό.

«τοιμπιτού»¹⁶. Επιλέχθηκε αυτή η μέθοδος για δύο λόγους: α. γιατί αποτελεί μια από τις αρχαιότερες και απλούστερες τεχνικές και β. γιατί βοηθά να γίνει βιωματικά κατανοητή η πλαστικότητα της αργίλου και τα όριά της καθόσον το μόνο εργαλείο που χρησιμοποιείται είναι τα χέρια και η άσκηση και στη συνέχεια η εξάσκηση της αφής.

Την πέμπτη μέρα Σεμιναρίου και αφού τα αγγεία είχαν χάσει μέρος της υγρασίας τους, ήταν υγρά μεν αλλά άκαμπτα, οι συμμετέχοντες στίλβωσαν την επιφάνειά τους (Εικ. 4). Δόθηκε σημασία στα διαφορετικά είδη στίλβωσης που προκύπτουν από τα διαφορετικά στάδια στεγνώματος των αγγείων και από τη χρήση εργαλείων διαφορετικής σκληρότητας (με βότσαλο, με οστό, με δέρμα, με ύφασμα)¹⁷. Μετά τη στίλβωση ακολούθησε η διακόσμηση με χάραξη και με λεπτόκοκκα γαιώδη επιχρίσματα. Υπήρχε ένα κόκκινο επίχρισμα, πλούσιο σε οξειδία του σιδήρου και ένα καστανόμαυρο, πλούσιο σε οξειδία του μαγγανίου¹⁸ (Εικ. 5).

Τα αγγεία αφέθηκαν να στεγνώσουν εντελώς και την έκτη μέρα κατασκευάστηκε με αχυρόλασπη ο κλιβανός (Εικ. 6-7). Ο τύπος του κλιβάνου που επιλέχθηκε αποτελεί σε μικρογραφία μια απλουστευμένη μορφή των κάθετων κλιβάνων ανοδικής πυράς. Στον ελλαδικό χώρο οι κλιβανοί αυτοί, σε διάφορες παραλλαγές, είναι

16. Περιγραφή αυτής της μεθόδου: Hofmann 1982, 55-57.

17. Shepard 1956, 66-67.

18. Η χρήση λεπτόκοκκων επιχρισμάτων πλούσιων σε οξειδία σιδήρου μαρτυρείται συχνά στη νεολιθική εποχή σε πολλές κατηγορίες κεραμικής όπως Urftipis και η χρήση επιχρισμάτων πλούσιων σε οξειδία μαγγανίου χρησιμοποιείται στα πολύχρωμα και τα αμαυρόχρωμα της νεότερης νεολιθικής. Γενικά όλα τα επιχρίσματα από τα νεολιθικά έως τις ρωμαϊκές terra sigillata είναι λεπτόκοκκα γαιώδη επιχρίσματα. Υπάρχει μεγάλη και ενδιαφέρουσα βιβλιογραφία για το πώς προμηθεύονταν και παρασκεύαζαν αυτά τα επιχρίσματα στην αρχαιότητα (συγκεντρωτικά: Peacock 1982, 61-63. Αλούπη 1993, 16-27). Το ερυθρό επίχρισμα που χρησιμοποιήθηκε ήταν ένας εξαιρετικά λεπτόκοκκος ιλλιτικός πηλός, πλούσιος σε οξειδία σιδήρου από τον Ελικώνα και το καστανόμαυρο ένα χρώμα πλούσιο σε μαγγάνιο από την περιοχή της Κορώνης.

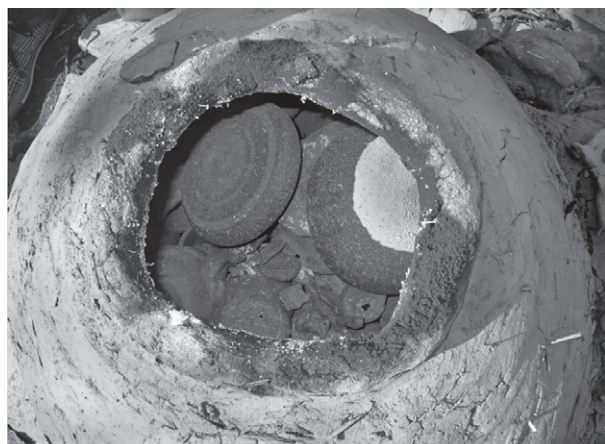

Εικ. 9. Τοποθέτηση αποτροπαϊκών ειδωλίων στον κλίβανο.

οι πλέον διαδεδομένοι από την αρχαιότητα¹⁹ έως σήμερα. Πριν το άναμμα της φωτιάς, για να τονιστεί η ιδιαίτερη σημασία που έχει το ψήσιμο και η χρήση της φωτιάς ως τελετουργική διαδικασία, δόθηκε στην οπή εξαερισμού η μορφή κεφαλιού δράκου. Επιπλέον, τοποθετήθηκαν αποτροπαϊκά ειδώλια πάνω από το στόμιο του θαλάμου καύσης και έγιναν προπόσεις (Εικ. 7-8)²⁰.

Η διαδικασία ψησίματος σε κλίβανο χρησιμοποιείται πλέον από ελάχιστους κεραμίστες, ωστόσο είναι πολύτιμο εργαλείο για την κατανόηση των αρχαίων κεραμικών, καθόσον αυτά είναι ψημένα αποκλειστικά με αυτόν τον τρόπο. Η διαμόρφωση των θαλάμων καύσης και όπτησης, τα είδη της καύσιμης ύλης, ο τρόπος τροφοδοσίας, η κυκλοφορία του αέρα, το χρώμα και η πυκνότητα της φλόγας έχουν ιδιαίτερη σημασία και απαιτούν ιδιαίτερες γνώσεις κεραμικής και πυροτεχνολογίας. Σε αυτόν τον τρόπο ψησίματος ιδιαίτερη σημασία είχε η τροφοδότηση με καύσιμη ύλη σε συγκεκριμένο ρυθμό ώστε να επιτευχθεί σταδιακά η αύξηση της θερμοκρασίας. Σε αντίθετη περίπτωση τα αγγεία θα ράγιζαν ή και θα καταστρέφονταν εντελώς²¹. Τα ξύλα που επιλέχθηκαν ήταν σχεδόν αποκλειστικά πολύ ξερό πεύκο, ξύλο με μεγάλη θερμιδική αξία που απελευθερώνεται γρήγορα²².

Κατά τη διάρκεια του ψησίματος ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στο χρώμα, την υφή ακόμα και τη μυρωδιά της φλόγας. Γενικά παρατηρήθηκε ότι πάνω από τους 600° C τα αγγεία άρχισαν να πυρακτώνονται, η αιθάλη να μειώνεται και οι φλόγες να είναι κιτρινωπές καθαρές, όταν η καύση ήταν οξειδωτική, και σκουρόχρωμες με καπνό, όταν η καύση ήταν αναγωγική. Επιλέχθηκε η

Εικ. 10. Η διάλυση του κλιβάνου.

Εικ. 11. Τα πήλινα αγγεία μετά την απομάκρυνσή τους από τον κλίβανο.

καύση να είναι κυρίως αναγωγική. Η μέγιστη θερμοκρασία που αναπτύχθηκε, σύμφωνα με το πυρόμετρο που τοποθετήθηκε στον κλίβανο ήταν περίπου οι 800° C, θερμοκρασία αναμενόμενη για τη νεολιθική κεραμική (Εικ. 9). Με την ολοκλήρωση του ψησίματος ο κλίβανος σφραγίστηκε και άνοιξε την επόμενη μέρα (Εικ. 10). Με ικανοποίηση διαπιστώθηκε ότι κανένα αγγείο δεν είχε ραγίσει, αν και οι απώλειες είναι συνηθισμένες σε τέτοιου είδους ψησίματα (Εικ. 11). Πειραματικά θραύσαμε ένα αγγείο και διαπιστώθηκε ότι ο πυρήνας του ήταν τεφρός, ενδεικτικό πως το ψήσιμο στον κλίβανο ήταν αρχικά αναγωγικό και στη συνέχεια οξειδωτικό (Εικ. 12)²³.

Συμπερασματικά, η φιλοσοφία αυτού του τρόπου προσέγγισης της αρχαίας κεραμικής είναι απλή: η προσπάθεια ανασύστασης της διαδικασίας κατασκευής κεραμικών με μέσα όσο γίνεται πλησιέστερα προς αυτά που υποθέτουμε ότι θα υπήρχαν στις αρχαίες κοινωνίες²⁴. Σε καμία περίπτωση δεν προσδοκούμε με τέτοιου

19. Rhodes, 1968, 9-17. Vitelli 2006, 30-38.

20. Τα αποτροπαϊκά σύμβολα στους αρχαίους και νεότερους κλιβάνους: Hampe-Winter 1962, 54, 114-115.

21. Rye 1981, 105-109.

22. Gregory 1995, 14.

23. Rye 1981, 116, fig. 104.9-10.

24. Vitelli 1984, 114.

Εικ. 12. Πειραματική θράυση αγγείου.

είδους προσεγγίσεις να απαντήσουμε όλα τα ερωτήματα, ούτε καν μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι ένα τέτοιο σεμινάριο αναβιώνει την αρχαία διαδικασία. Η περιοδική ενασχόληση κάποιου με την κεραμική δεν τον καθιστά αγγειοπλάστη· η κεραμική, όπως όλες οι τέχνες, απαιτεί σπουδές και μακροχρόνια εμπειρία. Αλλά ακόμα και ο σύγχρονος αγγειοπλάστης με κανένα τρόπο δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον αρχαίο συνάδελφο του που κόπιαζε καθημερινά υπό αντίξοες συνθήκες, αδιανόητες σε εμάς, ακολουθώντας συγκεκριμένες παραδόσεις και τρόπους παραγωγής.

Με αυτό τον τρόπο κατανοούμε καλύτερα το αρχαίο υλικό και αποτελεί παράλληλα ένα εξαιρετικό εκπαιδευτικό εργαλείο. Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως τα αρχαία αγγεία κατασκευάστηκαν με ίδιους ή παρόμοιους πηλούς με αυτούς που χρησιμοποιούμε και τώρα και πως οι φυσικές ιδιότητες της αργίλου, οι βασικές δυνατότητές της, τα πλεονεκτήματα και οι περιορισμοί είναι ακριβώς τα ίδια. Μαθαίνοντας και εφαρμόζοντας στην πράξη τους βασικούς κανόνες της κεραμικής μπορούμε να θέσουμε πιο ουσιαστικά ερωτήματα και να προτείνουμε πιο ευφάνταστες λύσεις. Παρατηρώντας τα ίχνη που δημιουργούμε εκτελώντας συγκεκριμένες διαδικασίες, μπορούμε να εντοπίσουμε παρόμοια ίχνη στα αρχαία όστρακα και να τα ερμηνεύσουμε καλύτερα. Επίσης, μας αποτρέπει από τη διατύπωση εντελώς αβάσιμων ερμηνειών.

Αυτό όμως που επιπλέον μπορεί να τονιστεί εδώ, και συχνά το ξεχνούμε, είναι πόσο σημαντική είναι και για εμάς τους ίδιους, ερευνητές και διδάσκοντες, η βιωματική εμπλοκή με τα αντικείμενα που μελετάμε. Στη σύγχρονη εποχή οι σπουδές και οι επιστημονικές προσεγγίσεις γίνονται όλο και πιο ακαδημαϊκές και εξειδικευμένες απομακρύνοντάς μας όλο και περισσότερο από τη φύση και τη θέση των πραγμάτων που μελετούμε. Απομακρυνόμαστε όλο και πιο πολύ από την επαφή

με τη γη και το χώμα, τη χειρωνακτική εργασία, τη χρήση της φωτιάς και του αέρα. Οι έννοιες μας είναι όλο και περισσότερο αφηρημένες, άυλες, εικονικές. Τέτοια εργαστήρια μας φέρνουν κοντά σε απτά πράγματα, κυριολεκτικά και θεωρητικά, αφυπνίζοντας τις αισθήσεις. Έτσι κατανοούμε καλύτερα τα υλικά και τη σημασία τους. Ο Ζ. Σαραμάγκου το έχει περίφημα διατυπώσει μιλώντας για τη δουλειά του αγγειοπλάστη: «Γι' αυτό κι εκείνο που ανέκαθεν τα δάχτυλα γνώριζαν καλύτερα να κάνουν είναι να αποκαλύπτουν το κρυφό»²⁵. Στη σύγχρονη εποχή αυτό είναι περισσότερο αναγκαίο από ποτέ. Παραφράζοντας το καταληκτικό συμπέρασμα της Κ. Vitelli στο αρχικό εκείνο άρθρο της²⁶ νομίζω ότι θα μπορούσαμε να πούμε: γιατί μέσα από τη μελέτη των αρχαίων αυτών ανθρώπων και των έργων τους είναι οι δικές μας ζωές που προσπαθούμε να καταλάβουμε.

III. Αρχαία και νεότερη κεραμική

Έχοντας κατά νου αφενός ότι στο πλαίσιο των διαφόρων τεχνών δημιουργείται και εξελίσσεται μια διαχρονική γλώσσα, στην οποία σωματοποιούνται εμπειρία, ανάγκες, έμπνευση, κοινή λογική, δοκιμές και επιρροές που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και αφετέρου ότι η προσέγγιση του παρελθόντος διευκολύνεται από τον δυναμικό διάλογο παρελθόντος-παρόντος, του οποίου η σημασία υπογραμμίστηκε πολύ νωρίς²⁷, πραγματοποιήσαμε στο φιλόξενο Λαογραφικό και Εθνογραφικό Μουσείο Μακεδονίας - Θράκης σύντομη ομιλία με θέμα τις παραδοσιακές τεχνικές, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στα αγγειοπλαστικά κέντρα της Ελλάδος²⁸.

Τις αρχέγονες κινήσεις που υπαινίσσεται η νεολιθική κεραμική, την οποία είχαμε την ευκαιρία να δούμε από κοντά στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, προσπαθήσαμε να αναγνωρίσουμε στις εύγλωττες κινήσεις των σύγχρονων αγγειοπλαστών: του Σ. Βαρδαξή, μεγαλωμένου στα Δαρδανέλλια και φορέα της τσαγκαλιώτικης παράδοσης που χάνεται πίσω στον 16^ο

25. Σαραμάγκου 2003, 82.

26. "It helps us remember that, in the end, it is these people whose lives we are trying to understand", Vitelli 1984, 126.

27. Για τη δυναμική / διαλεκτική διαχείριση της Παράδοσης, βλ. Ψαροπούλου 1984. Κιουρτσάκης 1989. Γαβριλάκη και Κατσαούνη 2010. Γαβριλάκη και Λιάρος 2010. Για το ρόλο των Μουσείων Λαϊκού Πολιτισμού, για παράδειγμα, βλ. Κυριαζόπουλος και Χαριτωνίδου 1984. Μελίδου-Κεφαλά 1984. Ρωμαίος 1984. Δεληβοριάς 1993. Βαρθολομαίου 1994. Ρωμαίου-Καρασταμάτη 1997.

28. Μεταξύ των άλλων, βλ. Βαλλιάνου και Παδουβά 1986. Ψαροπούλου 1986. Ψαροπούλου 1985-1987. Ψαροπούλου 1987-1988. Ψαροπούλου 1990. Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1992. Ψαροπούλου 1996. Γιαννοπούλου και Δεμέστιχα 1998. Παπαδόπουλος 1999. Βάγκερ 2001. Σκλαβενίτη 2002. Ψαροπούλου 2005. Ψαροπούλου και Σημαντηράκης 2007. Λιάρος και Γαβριλάκη 2009. Σπέης 2009. Ψαροπούλου 2011. Γιαννοπούλου 2002.

αιώνα, του γιου του Β. Βαρδαξή, εκπροσώπου της 7^{ης} γενιάς μαστόρων της οικογένειας, ο οποίος έμαθε την τέχνη του πηλού και τις τσανακκαλιώτικες φόρμες βοηθώντας τον πατέρα του, του Σερραίου Άγγ. Βακκάλου, επίσης παραδοσιακού αγγειοπλάστη που κράτησε κι αυτός το εργαστήριο του πατέρα του, κατασκευάζοντας εν πολλοίς τις ίδιες χρηστικές φόρμες με εκείνον²⁹, του Γ. Σταγκίδη από την Κατερίνη που κατασκεύασε ένα πιθάρι με την τεχνική της “κουλούρας”.

Παρακολουθώντας τους αγγειοπλάστες αυτούς να εργάζονται, στην πραγματικότητα *κρυφακούσαμε* μια συνομιλία με το νεολιθικό παρελθόν της αγγειοπλαστικής και υπήρξαμε μάρτυρες ενός επαναλαμβανόμενου *επόμενου βήματος*. Ακούγοντάς τους να σχολιάζουν τις νεολιθικές τεχνικές, δώσαμε φωνή στους αγγειοπλάστες της νεολιθικής εποχής και εντοπίσαμε τα σταθερά σημεία μιας τέχνης που εξελίσσεται μεν, αλλά δεν αλλάζει δραματικά. Παρατηρώντας τους να επαναλαμβάνουν αρχέγονα σχήματα, αντιληφθήκαμε ότι αιώνες δοκιμών μπορούν να βελτιώσουν ή να αλλάξουν τις τεχνικές, αλλά όχι και τα σχήματα, αν αυτά αποδειχτούν κατάλληλα για την κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών.

Στους χώρους του Λαογραφικού και Εθνογραφικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης επιβεβαιώθηκαν δύο πράγματα, κατά τη διάρκεια του Σεμιναρίου: η επιβίωση του παρελθόντος σε διάφορες όψεις του παρόντος, έστω και τηρουμένων των αναλογιών, αλλά και η σημασία της διεπιστημονικής συνεργασίας και επικοινωνίας³⁰. Ειδικά ως προς το τελευταίο, η ανταλλαγή τεχνογνωσίας, ο ισότιμος και πολυφωνικός διάλογος, καθώς και η δικτύωση ατόμων και φορέων με διαφορετικά, αλλά συναφή ενδιαφέροντα, συνέτειναν στη σφαιρικότερη και πιο φρέσκια προσέγγιση αυτού του θέματος³¹.

IV. Συμπερασματικά

Σύμφωνα με έναν κλασικό ορισμό του αμερικανού ψυχολόγου Β. F. Skinner, η *Παιδεία είναι αυτό που επιβιώνει όταν έχουμε ξεχάσει όλα όσα έχουμε μάθει*³². Ο ορι-

σμός αυτός δίνει έμφαση κυρίως στη διαδικασία της μάθησης και της κριτικής χρήσης των πληροφοριών και όχι τόσο στην ποσότητα των πληροφοριών που μπορεί κανείς να απομνημονεύσει.

Αυτός ήταν ένας από τους βασικούς στόχους όλων όσων εργαστήκαμε για τη διεξαγωγή του πολήμερου Σεμιναρίου - Πειραματικού Εργαστηρίου. Δεν προσπαθήσαμε (και πώς θα μπορούσαμε άλλωστε;) να πραγματευτούμε όλα τα ζητήματα που άπτονται της νεολιθικής κεραμικής τεχνολογίας: θελήσαμε, ωστόσο, να εφοδιάσουμε τους εκπαιδευόμενους με ένα πλαίσιο σκέψης που θα τους βοηθήσει να προχωρήσουν μελλοντικά στην ανάγνωση και ερμηνεία πολλών και διαφορετικών παραδειγμάτων κεραμικής, κάνοντας, ενδεχομένως, χρήσιμους συσχετισμούς. Οι εντυπώσεις των εκπαιδευόμενων, όπως αποτυπώθηκαν γραπτώς από τους ίδιους κατά την ολοκλήρωση του Σεμιναρίου ήταν ιδιαίτερα θετικές. Όλες και όλοι σημείωσαν ότι η εμπειρία τους ήταν πολύ χρήσιμη και ζήτησαν να επαναληφθεί, μάλιστα με μικρότερο αριθμό συμμετεχόντων και για περισσότερες μέρες, έτσι ώστε να αποκτήσουν μια ακόμη πιο άμεση και ουσιαστική η επαφή με το αντικείμενο.

Με το σεμινάριο αυτό επιβεβαιώθηκαν δύο ακόμη πράγματα: α. η δυνατότητα διαχρονικής προσέγγισης της κεραμικής, με θεματικά εργαστήρια όπως αυτό και β. η σημασία της διεπιστημονικής συνεργασίας και επικοινωνίας. Έτσι, η ανταλλαγή τεχνογνωσίας, ο ισότιμος διάλογος και η δικτύωση ατόμων και φορέων, με διαφορετικά αλλά συναφή ενδιαφέροντα, συνέτειναν στη σφαιρικότερη και πιο φρέσκια προσέγγιση αυτού του τόσο παλιού θέματος. Όπως σωστά λέγεται, τα Μουσεία θα πρέπει να χρησιμοποιούνται όπως ένα λεξικό: όπως δεν είναι εφικτό να αξιοποιήσει κανείς όλα τα λήμματα με μια ανάγνωση του λεξικού, έτσι δεν είναι εφικτό να αξιοποιήσει κανείς όλες τις συλλογές ενός Μουσείου με μία επίσκεψη, ένα εργαστήριο ή ένα σεμινάριο. Είναι πλέον φανερό ότι νέοι δρόμοι ανοίγονται όσον αφορά στη συνεργασία της αρχαιολογικής κοινότητας με την τοπική κοινωνία, τα Μουσεία και το πολυπληθές κοινό τους.

Θεσσαλονίκη,
Αρχαιολογικό Μουσείο

Αθήνα,
Κέντρο Μελέτης Νεότερης Κεραμικής

29. Ψαροπούλου 2006.

30. Watteyne 1994.

31. Τα οφέλη του διαλόγου διαπιστώθηκαν σε συναντήσεις που έχει επανειλημμένα οργανώσει το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής. Για παράδειγμα, στην Πανελλήνια Συνάντηση Αγγειοπλαστών «Ημέρες Κεραμικής» (Γαράζο, Μάιος 2005), Φεστιβάλ Κεραμικής στο Θρακικό Ηρακλείου, τις Μαργαρίτες Ρεθύμνου και τον Υμηττό (2005, 2006 και 2007, αντίστοιχα), για να αναφερθούμε σε κάποιες. Με την ευκαιρία υπογραμμίζω το ρόλο της Μπ. Ψαροπούλου στη διοργάνωση τέτοιων συναντήσεων.

32. “Education is what survives when what has been learned has been forgotten”: Β. F. Skinner, *New Scientist*, Μάιος 1964.

Ελληνική

- Αδάμ-Βελένη, Π., Γεωργάκη, Π. και Ξανθοπούλου Κ. 2010. «Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης», στο: Βέμη, Μ. και Νάκου, Ε. (επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση: Γενικός απολογισμός, κριτική αποτίμηση και προοπτικές. Πανελλήνιο Συνέδριο του Παιδαγωγικού Τμήματος Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Βόλος, 9-11.11.2007)*, Αθήνα, 195-206.
- Αλμαλιώτη, Σ. 2007. *Το Μουσείο ως Περιβάλλον Μάθησης και Εκπαίδευσης Ενηλίκων* (μεταπτυχιακή εργασία - Τμήμα Φιλολογίας και Παιδαγωγικής, ΑΠΘ), στο: <http://dolihihnews.files.wordpress.com/2011/03/gri-2007-480-mouseio-k-mathisi.pdf>
- Αλούπη, Ε. 1993. *Φύση και μικρομορφολογία των βαφών σε αρχαία κεραμικά* (διδασκαρική διατριβή - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Ιωάννινα.
- Βάγκνερ, Φ.-Χ. 2001. *Οι οικισμοί αγγειοπλαστών της Σίφνου*, Αθήνα.
- Βαλλιάνου, Χ. και Παδουβά, Μ. 1986. *Τα κρητικά αγγεία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα*, Βώροι Ηρακλείου.
- Γαβριλάκη, Ει. 2010 (υπό εκτύπωση). «Οι συλλογές του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής χθες, σήμερα, αύριο» (*Πρακτικά της ημερίδας "Παράκαιρες προσηλώσεις: Λαογραφικές Συλλογές σήμερα και αύριο - Θεσσαλονίκη, 16 Ιανουαρίου 2010*).
- Γαβριλάκη, Ει. (επιμ.) και Λιάρος, Ν. (επιστ. επιμ.) 2009. *Μουσείο Παραδοσιακής Κεραμικής Τήνου (Οδηγός Έκθεσης)*, Τήνος.
- Γαβριλάκη, Ει. και Κατσαούνη, Φ. 2010. «Το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής ως εφαρμοσμένο παράδειγμα Μουσείου Λαϊκού Πολιτισμού: προκλήσεις και δυναμική», στο: Γαβριλάκη, Ει. και Κατσαούνη, Φ. (επιμ.), *Εκπαιδευτικά Προγράμματα και Λαϊκός Πολιτισμός*, στο: www.pottery.museum.gr.
- Γιαννοπούλου, Μ. και Δεμέστιχα, Σ. 1998. *Τσακαλαριά. Τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής της περιοχής Μανταμάδου Λέσβου*, Μανταμάδος.
- Γιαννοπούλου, Μ. 2002. *Η τεχνολογία των χειροποίητων αποθηκευτικών αγγείων στον ελληνικό χώρο. Διαχρονική έρευνα της τεχνολογίας αυτής με βάση τα χειροποίητα αποθηκευτικά αγγεία στα νεότερα εργαστήρια του Μεσσηνιακού Κόλπου* (διδασκαρική διατριβή - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).
- Δεληβοριάς, Α. 1993. *Γύρω από το μέλλον και τις προοπτικές των μουσειακών οργανισμών, Συμπόσιο "Μουσεία, Χώρος και Εξουσία"* (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, 17-23 Μαΐου 1993), ICOFOM STUDY SERIES 22, 21-22.
- Καλεσοπούλου, Δ. 2011. «Δομώντας διαδραστικές εμπειρίες στο Μουσείο», στο: Καλεσοπούλου, Δ. (επιμ.), *Παιδί και εκπαίδευση στο Μουσείο. Θεωρητικές αφητηρίας, παιδαγωγικές πρακτικές*, Αθήνα, 93-111.
- Κεφαλίδου, υπό έκδοση. «Πειραματικό Εργαστήριο για την κεραμική στην αρχαϊκή Μακεδονία».
- Κιουρτσάκης, Γ. 1989. *Το πρόβλημα της παράδοσης*, Αθήνα.
- Μελίδου-Κεφαλά, Ν. 1984. «Τα λαογραφικά μουσεία στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Ο ανθρώπινος παράγοντας», στο: Κυριαζόπουλος, Β. και Χαριτωνίδου, Α. (επιμ.), *Πρακτικά Πρώτης Συνάντησης για τα Λαογραφικά Μουσεία της Ελλάδας (Μύκονος, 7-9 Σεπτεμβρίου 1984)*, Μύκονος, 84-88.
- Νικονάνου, Ν. 2010. *Μουσειοπαιδαγωγική: από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα.
- Ντιρογιάννη, Δ. 2011. «Μουσεία: πεδία εφαρμογής σύγχρονων θεωριών μάθησης», στο: Καλεσοπούλου, Δ. (επιμ.), *Παιδί και εκπαίδευση στο Μουσείο. Θεωρητικές αφητηρίας, παιδαγωγικές πρακτικές*, Αθήνα, 75-92.
- Ξανθοπούλου, Κ. και Μέλλιου, Ε. 2011. «Αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης. Τα αποτελέσματα μιας έρευνας με εκπαιδευτικούς», *Museology*, 6, 30-41.
- Παπαδόπουλος, Σ. 1999. *Παραδοσιακά αγγειοπλαστικά της Θάσου*, Αθήνα.
- Ρούσου, Μ. 2008. «Ο ρόλος της διαδραστικότητας στη διαμόρφωση της άτυπης εκπαιδευτικής εμπειρίας», στο: Μπούνια, Α., Νικονάνου, Ν. και Οικονόμου, Μ. (επιμ.), *Η Τεχνολογία στην υπηρεσία της Πολιτισμικής Κληρονομιάς*, Αθήνα, 251-261 (και στο: www.makebelieve.gr/mr/research/mroussou_museology04_final.pdf
- Σαραμάγκου, Ζ. 2006. *Η σπηλιά* (μετάφρ. Α. Ψύλλια), Αθήνα.
- Σκλαβενίτης, Χ. 2002. *Η λαϊκή αγγειοπλαστική στη Δυτική Κρήτη*, Χανιά.
- Σπαθάρη-Μπεγλίτη, Ε. 1992. *Οι αγγειοπλάστες της Σίφνου*, Αθήνα.
- Σπέης, Γ. 2009. *Οι Σιφνιοί της Άνδρου*, Άνδρος.
- Φίλλιπς, Ν. 2004. *Η βιοματική μάθηση: Ορισμοί, προβληματισμοί, προϋποθέσεις*, στο: *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, τ. 3, Αθήνα.
- Ψαροπούλου, Μ. 1984. «Η πραγματικότητα μιας Συλλογής», στο: Κυριαζόπουλος, Β. και Χαριτωνίδου, Α. (επιμ.), *Πρακτικά Πρώτης Συνάντησης για τα Λαογραφικά Μουσεία της Ελλάδας (Μύκονος, 7-9 Σεπτεμβρίου 1984)*, Μύκονος, 50-56.
- Ψαροπούλου, Μ. 1985-1987. «Πιθαράδικα Θρασανού Κρήτης και εργαλειικός εξοπλισμός των», *Μνημοσύνη* 1, 177-190.
- Ψαροπούλου, Μ. 1986. *Οι τσουκαλάδες του Αιγαίου*, Αθήνα.
- Ψαροπούλου, Μ. 1987-1988. «Περιστασιακά εργαστήρια αγγειοπλαστών Μεσσηνιακού Κόλπου», στο: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Γ'*, Αθήνα, 91-96.

- Ψαροπούλου, Μ. 1990. *Η κεραμική του χθες στα Κύθηρα και στην Κύθνο*, Αθήνα.
- Ψαροπούλου, Μ. 2005. *Η χρηστική κεραμική του χθες στη Νάξο*, Ρέθυμνο.
- Ψαροπούλου, Μ. 2006. *Τσανάκκαλε, το κάστρο των αγγείων (Κατάλογος περιοδικής έκθεσης)*, Αθήνα.
- Ψαροπούλου, Μ. και Σημαντηράκης, Ν. 2007. *Θραψανό: χωριό των αγγειοπλαστών*, Αθήνα.
- Αγγλική**
- Adams, M. και Moussouri, T. 2002. "The Interactive Experience: Linking Research and Practice", *International Conference on Interactive Learning in Museums of Art and Design*, Λονδίνο – Victoria and Albert Museum, στο: http://media.vam.ac.uk/media/documents/legacy_documents/file_upload/5748_file.pdf
- Gregory, I. 1995. *Kiln Building*, London.
- Hampe, R. και Winter A. 1962, *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern*, Mainz.
- Hofmann, A. 1982, *Ton, Finden-Formen-Brennen*, Köln.
- Mathieu, J.R. (επιμ.) 2002. *Experimental Archaeology, Replicating Past Objects, Behaviors and Processes*, BAR International Series 1035.
- Peacock D.P.S. 1982, *Pottery in the Roman World, an Ethnoarchaeological Approach*, New York
- Rhodes, D. 1968, *Kilns, Design-Construction and Operation*, Philadelphia.
- Rhodes, D. 1973. *Clay and Glazes for the Potter* (αναθεωρημένη έκδοση), Radnor.
- Rye, O. 1981. *Pottery Technology: Principles and Reconstruction*, Washington.
- Searle, A.B. και Grimshaw, R.W. 1960. *The Chemistry and Physics of Clays and Other Ceramic Materials*, London (3rd ed.).
- Shepard, A. 1956. *Ceramics for the archaeologist*, Washington.
- Sims, R. 1997. "Interactivity: A Forgotten Art?", *Instructional Technology Research*, στο: <http://intro.base.org/docs/interact/>
- Stone, P.G. και Planel, P.G. (επιμ.) 1999. *The Constructed Past. Experimental Archaeology, Education and the Public*, London.
- Vitelli, K.D. 1984. "Greek Neolithic Pottery by Experiment", στο: Rice, M.P. (επιμ.), *Pots and Potters: Current Approaches in Ceramic Archaeology*, Los Angeles, 113-131.
- Vitelli, K.D. 1994. "Experimental Approaches to Thessalian Neolithic Ceramics: Gray Ware and Ceramic Colour", στο: Decourt, J.C., Helly, B. και Gallis, K. (επιμ.), *La Thessalie. Quinze ans de recherches archéologiques 1975-1990. Bilan et perspectives (Actes du Colloque International, Lyon 17-22 avril 1990)*, Αθήνα, 143-148.
- Vitelli, K.D. 2006. "Inferring Firing Procedures from Sherds: Early Greek kilns", στο: Rice, M.P. και Kingery, D.W. (επιμ.), *Ceramics and Civilization: The Prehistory & History of Ceramic Kilns*, Westerville, τόμ. VII, 21-40.
- Watteyne, D. 1994. «Συγκέντρωση, αποκέντρωση ή δημιουργία τοπικών δικτύων;», στο: Βαρθολομαίου, Β. (επιμ.), *Πρακτικά Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας "Ο ρόλος των Μουσείων στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης"* (Αθήνα, Ίδρυμα Ευγενίδου, 1-5 Οκτωβρίου 1992), Αθήνα, 103-106.
- Wolins, I. 1997. "Learning Theories in the Museum Setting", στο: Sheppard, B. (επιμ.) *Building Museum & School Partnerships*, Washington, 33-42.

Abstract

Neolithic pottery through modern experience: Attempting a multi-dimensional approach of an educational and experimental character

---

Eurydice Kefalidou, Eirini Gavrilaki, Nikos Liaros

The Archaeological Museum of Thessaloniki has been contributing to education and Museum learning continuously for the past 35 years, through a multitude of educational programs, thematic exhibitions and innovative activities for both schools and adult audiences. In October 2010, the Museum organized a week-long Seminar dealing with Neolithic ceramics and aiming to examine experimentally the advent of ceramic technology and explore the development of a technical and figurative language used by potters over time. The Seminar was mostly based on the interactive teaching mode and experiential learning (Experimental Workshop), which allows for improvisation, direct contact with archaeological material, and employs various ways of involvement, as well as a multitude of responses to the stimuli offered. The *G. Psaropoulos Family Institution – Centre for the Study of Modern Ceramics* in Athens and the *Folklore and Ethnological Museum of Macedonia and Thrace* in Thessaloniki were valuable collaborators, along with the active support of the Archaeology Department of the Aristotle University of Thessaloniki. The trainees, 27 people in total, were under-

graduate and postgraduate students of Archaeology, Museology and Conservation of Antiquities.

This is a brief description of an experimental project conducted as part of the Thessaloniki Seminar. This paper summarizes an experiment in making pots much as Neolithic potters would have done, from digging and preparing the clay to building and finishing the pots, and firing them in a simple wood-fueled *pisé* kiln. By directly experiencing a process similar to that of prehistoric potters students come to appreciate the potter behind the ancient pots and the complexities of their pottery, and are therefore better able to raise significant questions that allow us to learn more from the prehistoric examples.

Within the limits of the Seminar, we also brought the participants together with modern potters, who know the traditional techniques, in order to comprehend the continuity in techniques and the persistence in forms that serve the same needs, regardless of time. Hence the participants took part in the continuing debate between tradition and the present, on the basis of common sense and wisdom formed through continuous trials through time.